

С. В. Румянцева

старший викладач кафедри академічного та естрадного вокалу
Інституту мистецтв
Київського університету імені Бориса Грінченка

СУТНІСТЬ ТА СТРУКТУРА ВОКАЛЬНО-ІНТОНАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ УЧНІВ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ НА УРОКАХ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА

У статті розкриваються сутність та структура вокально-інтонаційної культури учнів підліткового віку на уроках музичного мистецтва. У матеріалах автором запропонований аналіз останніх публікацій та досліджень із проблематики означеного феномена.

Для досягнення мети автором було використано комплекс загальнонаукових теоретичних методів дослідження: аналіз, порівняння, узагальнення даних із проблеми дослідження на основі наукової психолого-педагогічної та методичної літератури.

У матеріалах статті надано визначення поняттям «інтонація», «інтонування», «інтонаційний слух», «культура», «вокальна культура», «вокально-інтонаційна культура». Історико-філософський аналіз проблеми формування інтонаційної культури в учнів свідчить про те, що на всіх етапах розвитку людства музика, музичне виховання та музична культура були складниками духовного розвитку особистості.

Також у статті запропонований автором історичний дискурс у часи античності, коли термін «інтонація» тільки зароджувався, та в XIII–XIV століття, коли цей термін став зустрічатися в науковій літературі. На думку автора, важливий внесок у розуміння вокально-інтонаційної культури зробили Фарабі та Іоанн Златоуст, які підкреслювали катарсичну значущість музики та надавали важливого значення співу. У роботі автор наголошує, що формування вокально-інтонаційного слуху в учнів підліткового віку сприятиме ефективному розвитку в них музичної культури. На думку автора, гарний слух є основою творчої роботи виконавця в процесі передачі музичного образу як головної умови виховання вокально-інтонаційної культури.

Аналіз різноманітних джерел дав змогу автору стверджувати про існування специфічних та загальних компонентів виховання вокально-інтонаційної культури в учнів підліткового віку на заняттях музичного мистецтва. До специфічних компонентів він зараховує інтонацію, інтонування, музичний слух, вокальне інтонування; загальні компоненти автор адаптував до власного дослідження, серед яких – інтелектуальний, потребово-мотиваційний, емоційний, діяльнісний та творчий.

Подальші розвідки будуть стосуватися розробки методики формування вокально-інтонаційної культури учнів підліткового віку на уроках музичного мистецтва.

Ключові слова: вокально-інтонаційна культура, учні підліткового віку, уроки музичного мистецтва, сутність, структура.

Постановка проблеми. Початок XXI ст. характеризується зростанням темпів глобалізації. Вона дедалі більш відчутно впливає на політичне, економічне та культурне життя суспільства і базується на зростанні виробництва інформації, розвитку науки, комунікаційної революції. Це зумовлює необхідність вирішення завдань у суспільстві, пов'язаних із розвитком духовної культури кожного громадянина, формуванням особистості нового покоління, яка буде вихованою, культурною, освіченою, здатною до самовдосконалення та саморозвитку.

В основу духовної культури особистості учня, окрім моральних цінностей, норм поведінки, входить і музична культура, одним із компонентів якої є вокально-інтонаційна культура. Нині актуальність виховання вокально-інтонаційної культури сучасних підлітків підкріплена тим, що в загаль-

ноосвітніх навчально-виховних закладах «відмирає» вокально-хоровий вид мистецтва, у школярів «згасає» бажання та потреба займатися ним. Вони вважають хорові твори надто складними та нецікавими, непопулярними. У родини вже забуті спільні сімейні співи, які були прикладом виховання молодого покоління та ознакою духовної культури. У цьому напрямі проблема виховання вокально-інтонаційної культури – це проблема формування людської особистості з національними музично-художніми ідеалами, гуманістичними цінностями, суб'єктно-суб'єктивними відносинами тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Педагогіка має деякі напрацювання в галузі вивчення питань формування й виховання вокально-інтонаційної культури в учнів-підлітків, про що свідчать наукові роботи як вітчизняних, так і зарубіжних науковців.

Про важливість питань виховання загальної культури особистості говорили В. Бутенко, І. Зязюн, І. Карпенко, Л. Коваль, Н. Миропольська, В. Разумний, Г. Шевченко та інші. До розгляду значення музичної культури в процесі навчання та виховання дітей звертались такі вчені: О. Апраксина, Н. Ветлугіна, М. Вовк, Н. Гродзенська, А. Зиміна, Г. Падалка, Л. Хлебнікова (Україна), К. Далькроз (Швейцарія), К. Орф (Німеччина), Ц. Колев (Болгарія), М. Руссель-Пауль (Франція).

Питання необхідності вокального виховання особистості досліджували Л. Горюнова, М. Ділецький, М. Лисенко, К. Стеценко, Т. Овчинникова, О. Ростовський, Д. Огороднов; З. Кодай (Угорщина), Є. Седлачкова, Ф. Лисек (Чехословаччина) та інші.

Деякі аспекти формування вокально-інтонаційної культури, зокрема розгляд питань музичних здібностей в учнів підліткового віку, розглянуті Л. Дмитрієвим, Н. Лабунець, І. Таран та ін. Розвиток творчих здібностей під час музичної діяльності цікавив А. Борисову, О. Хижну та ін.; формування емоційної культури за допомогою вокально-хорової музики лягло в основу наукового дослідження Л. Сбітневої; особливості впливу естетичного виховання на розвиток активної творчої діяльності підлітків розглядали Д. Джола, А. Щербо, Н. Гурець, О. Зак та ін.

Теоретичні питання формування вокально-інтонаційної культури особистості в процесі вокально-хорової діяльності розглянуті в наукових доробках Є. Алмазова, О. Гумінська, Г. Струве, Г. Перештейльнас, В. Соколова, В. Попова та ін.

Аналіз наукових праць, довготривале спостереження за навчально-виховним процесом учнів загальноосвітніх навчальних закладів свідчать про відсутність повною мірою розробленої та обґрунтованої організаційно-методичної моделі формування вокально-інтонаційної культури в учнів підліткового віку в процесі музичного навчання. Тому **метою статті** є висвітлення сутності та структури вокально-інтонаційної культури учнів підліткового віку на уроках музичного мистецтва.

Виклад основного матеріалу. Музична культура відіграє значну роль у становленні особистості та суспільства. Вона стає потужним «важелем» духовного «зростання» особистості, її морального та ідейного розвитку. Музичне мистецтво наповнює життя людини істиною, добром та красою.

Формування вокально-інтонаційної культури в учнів, особливо підліткового віку, актуальне та важоме, оскільки це дає змогу виховувати в них усталені смаки до музики, вчить розуміти нотний текст та відтворювати голосом художньо-образний зміст твору.

Питанням виконавського інтонування присвячено багато досліджень у теоретико-методичному напрямі з позицій: встановлення діалектичного

взаємозв'язку між процесами створення, виконання та сприйняття музики та формування інтонаційного слуху, інтонаційне сприйняття музики, виховання інтонаційного сприйняття тощо.

Поняття «інтонація» (від латинського слова *intonatio* – «у тон») в музиці це – багатозначне поняття, яке стосується точного відтворення висоти тонів.

Вперше термін «інтонація» зустрічається в середньовічному богослужбовому співі. Вона допомагала полегшувати налаштування католицького хору на певну звукову висоту та характер її виконання. Перші свідчення про визначення сутності інтонації зустрічаються в літературі XIII–XIV століть. Так, на думку Волтера Одингтона, «інтонація – це звичайний переспів псалмів, пристосований до антифонів» [1]. Пізніше інтонація набула вигляду невеличкої самостійної органної настройки.

У XX столітті Б. Асаф'єв розглядав інтонацію як прояв історично мінливої та суспільно детермінованої музичної діяльності індивіда. На його думку, інтонація – це носій музичного змісту, який ріднить її з інтонацією в мовленні та вказує на спільні риси їх виникнення. Однак під час мовлення слово відіграє основну роль, а інтонування – допоміжну; в музиці, навпаки, інтонації відводиться головна роль, тому що вона включає комплекс засобів музичної виразності: мелодія, тембр, темп, ритм тощо, який допомагає кращому розумінню музичного матеріалу слухачем.

Аналіз музикознавчих літературних джерел виявляє, що дефініція «інтонація» використовується в кількох значеннях (широке, вузьке). У широкому значенні – це музичний матеріал, який об'єднує елементи музичної мови в єдине музичне звучання. У вузькому – це ідейно-емоційне виголошення звуку як якості, яка визначає смислове спрямування музичної мови. Б. Асаф'єв розуміє інтонацію як носія художньої образності та засіб її вираження [1, с. 45].

У різні часи сутність поняття «інтонація» трактувалася дослідниками по-різному. На думку А. Гретрі, інтонація – це підвищення та пониження тону голосу під час вимовляння; О. Лосев і Б. Теплов вважають її манерою мовлення, яка демонструє емоції розмовника; Н. Переверзев і Н. Гарбузов дотримуються думки, що інтонація – це чіткість та точність звучання в процесі співу або гри на музичному інструменті.

Музикознавці розглядають «інтонацію» як звукове втілення музичного твору, що є сукупністю різних звукових елементів та їх співвідношення в рамках масштабного синтаксичного рівня [5].

У довідниках, словниках надається таке визначення: інтонування – «відтворення на усвідомленому рівні музичного звука голосом або на інструменті» [6]. Б. Асаф'єв вважав, що «законом»

інтонації є її точність під час висловлювання думки або власних почуттів. Науковці вважають, що провідна роль у формуванні навичок інтонування належить хоровому співу на заняттях музичного мистецтва, головним завданням якого є виховання ладового, звуковисотного слуху та співацького голосу кожного учня.

Сучасні дослідники розглядають мелодію як основну інтонацію, один із головних засобів музичної виразності. Якщо в мові інтонація – це мистецтво усвідомленого вимовляння, в музиці – це чисте, доведене до автоматизму відтворення нотного тексту, яке несе в собі змістове та емоційне навантаження музичного твору.

Як було вже зазначено вище, дуже важливу роль у формуванні вокально-інтонаційної культури відіграє інтонаційний слух особистості, який належить, з одного боку, до природних здібностей людини, а з іншого – є предметом розвитку на заняттях музичного мистецтва. Інтонаційний слух – один із найважливіших компонентів музичних здібностей особистості. Його властивість – здатність сприймати, запам'ятовувати та відтворювати звуки різної висоти.

К.М. Ігумнов підкреслював, що «основним у процесі вивчення музичного твору вважає інтонацію», «від уміння передати інтонаційний зміст творів значною мірою залежить змістовність виконання» [7, с. 55].

Формування вокально-інтонаційного слуху в кожного початківця-виконавця починається зі співу інтервальних співвідношень. С.І. Савшинський вважав, що мелодія та її інтервальний рух мають бути «пережиті» музикантом. І якщо йому все одно, як він рухається по мелодійній лінії, широко або близько, відтворюючи консонанс або дисонанс, залишаючись у «рамках» ладу чи виходячи за його межі, це означає, що такий музикант не відчуває виразності мелодії та не спроможний її виразно та чітко виконати [8, с. 74–75].

Розкривши поняття «інтонації» як складника вибраної теми, хочемо навести коротке визначення загального поняття «культура».

Культура (від латинського слова *culture* – «обробіток», «обробляти») – сукупність духовних та матеріальних цінностей, які були створені людством протягом його історії.

Вокальна культура – це система правил фонації, звуковидобування, побудови фраз, артикуляції, дикції, емоційності виконання тощо. Вокальна культура є результатом аудиторних (навчальних) та позааудиторних (репетиційних) занять учнів із вчителем.

В часи античності лунали думки знаних філософів (Аристотель, Аристоксен, Піфагор та ін.) про те, що музичне мистецтво має виховний вплив на розвиток духовності кожної людини та супроводжує її протягом усього подальшого життя.

У стародавній Греції вокальна музика відігравала значну роль, а елементарні основи вокально-інтонаційної культури зароджувалися паралельно з музичним мистецтвом. Саме через спів відбувався вплив на світосприйняття людини, її емоційно-чуттєву сферу.

Значний внесок у розуміння вокально-інтонаційної культури зробили Іоанн Златоуст та Фарабі. Основна їх теорія базується на катарсичній значущості музичного матеріалу, що допомагала вести людині благочестивий образ життя, а спів допомагав «прямувати душі до добрих вчинків». Філософи епохи Відродження (Дж. Царліно, М. Лютер) на первісне місце «ставили» ідеал гармонійно розвинутої особистості, за допомогою навчання молоді співам та грі на музичних інструментах.

На думку українських педагогів-музикантів (М. Лисенка, К. Стеценко, Я. Степового, Б. Яворського, О. Кошиця та ін.), базовою основою вокально-інтонаційної культури є виховання підростаючого покоління усталеною музикою. Визначаючи сутність вокально-інтонаційної культури, треба підкреслити, що вона несе в собі якісну характеристику духовності особистості. Вокальне інтонування лежить в основі виховання вокально-інтонаційної культури в учнів підліткового шкільного віку. Воно залежить від правильно організованого процесу співу, роботи співацького апарату. Важливою умовою виховання вокально-інтонаційної культури школяра є гарно розвинений у нього музичний слух як основа передачі художньо-образного змісту твору. Вокально-інтонаційна культура, з одного боку, сприяє осмисленню виконуваних творів, а з іншого – сприяє формуванню та розвитку музичного (зокрема, ладового) слуху школярів.

На нашу думку, існують загальні та специфічні компоненти вокально-інтонаційної культури в учнів підліткового віку. Загальні компоненти вокально-інтонаційної культури в учнів підліткового віку – це інтелектуальний, потребово-мотиваційний, емоційний, діяльнісний та творчий компоненти, що є складниками людської психіки. Специфічні компоненти включають інтонацію, інтонування, музичний слух, вокальне інтонування. Якщо розглядати вокально-інтонаційну культуру на понятійному рівні, то можна констатувати, що вона є суттєвою та органічною частиною музичної культури кожної особистості.

Визначаючи структуру вокально-інтонаційної культури, ми зупинилися на інтелектуальному, потребово-мотиваційному, емоційному, діяльнісному та творчому компонентах.

Інтелектуальний компонент включає комплекс музичних здібностей учня підліткового віку, які розвиваються за допомогою отриманих на заняттях музичного мистецтва музично-теоретичних знань, практичних умінь та навичок у процесі вокально-хорової діяльності; за наявності у школяра

фантазії та уяви, яка допомагає виразно передати музичний образ. Оцінити рівень інтелектуального розвитку кожного учня допоможе його обізнаність у галузі вокально-хорового мистецтва: чим більша та ширша його обізнаність, тим вищим є рівень інтелекту учня, чим більшим є запас музичних уявлень та знань, тим більш наочними є інтелектуальні якості особистості.

Потребово-мотиваційний компонент формування вокально-інтонаційної культури учнів підліткового віку, як вважають такі вчені, як К. Платонов, Д. Аспелунд, О. Костюк та ін., у своїй основі містить розвиток потребово-мотиваційної сфери особистості учня. Протягом життя мотиваційна сфера особистості набуває різних змін. Так, на початковому етапі формування вокально-інтонаційної культури в учнів мають з'явитися потреба та бажання виконувати твори вокально-хорового напрямку, якщо викладачу музичного мистецтва вдається зацікавити учнів тим чи іншим твором, тоді у школярів виникає мотив або мотиви виконувати цей твір. Потреба віддзеркалюється в емоційному світі учня та стає вже його мотивом. Мотиви учнів-підлітків формуються і на основі інтересів, які розвиваються під впливом співу. Поступово потреби співати ті чи інші твори в учнів трансформуються в результати. Тому на заняттях музичного мистецтва вчитель має сприяти формуванню потреб у вокально-хоровій діяльності учнів-підлітків.

У процесі формування вокально-інтонаційної культури підлітків на уроках музичного мистецтва мотиви допомагають виробити кожному учаснику освітнього процесу об'єктивне ставлення до власної інтонації, поглиблюють інтерес до вокально-хорової діяльності, активізують розумові процеси під час вирішення навчальних завдань та творчі здібності.

Емоційний компонент формування вокально-інтонаційної культури підлітків є наслідком та певним підсумком задоволеності або їхньої незадоволеності власною виконавською діяльністю, його складниками виступають емоційно-позитивні реакції школярів на вокально-хорову музику, яку пропонує вчитель для прослуховування або вивчення. Як засвідчують численні психолого-педагогічні дослідження, ефективність навчання залежить від того, наскільки емоційно учень реагує на запропоновані вчителем завдання та форми діяльності на уроці та які почуття викликає в нього музично-образний зміст творів, що вивчаються. Емоційні переживання відкривають школяреві естетичну красу вокально-хорового мистецтва, а також допомагають краще передати художньо-образний зміст твору.

Діяльнісний компонент є також важливим компонентом формування вокально-інтонаційної культури учнів підліткового віку, який прояв-

ляється у практичних вокально-хорових уміннях та навичках. Хоровий спів має художню цінність, якщо він формує у школяра комплекс вокально-інтонаційних умінь та навичок: виразність, точне інтонування, правильне співацьке дихання, чіткість дикції тощо.

Творчий компонент формування вокально-інтонаційної культури в учнів підліткового віку є проявом творчо-виконавської діяльності школяра під час передачі художньо-образного змісту твору. Вокально-хоровий спів, як різновид музичного мистецтва задіює всі пізнавальні процеси кожного учня та сприяє активізації його творчості. Творча діяльність на заняттях музичного мистецтва активізує всі основні музичні здібності школяра. Серед основних рис музичних здібностей виділяють здібність уявляти та виражати ладовисотні співвідношення звуків, а також їх розрізняти. Водночас комплекс музичних здібностей у різноманітних видах музичної діяльності задіюється різний.

Так, у процесі вокально-хорової діяльності учнів на заняттях музичного мистецтва великого значення набувають слух, голос, відчуття ритму, а їхній розвиток неможливий без виразності, широти, індивідуальності у засобах втілення власних емоційних переживань музичних образів вокальних творів.

Висновки і пропозиції. Отже, за допомогою теоретичного аналізу джерел із теми дослідження ми розробили власну компонентну структуру вокально-інтонаційної культури учнів підліткового віку та визначили змістову сутність як кожного окремого компонента, так і означеного феномена загалом. Ми дійшли висновку, що вокально-інтонаційна культура – це суттєва та органічна частина музичної культури особистості, яка включає низку специфічних компонентів (інтонація, інтонування, музичний слух, вокальне інтонування) та загальних компонентів (інтелектуальний, потребово-мотиваційний, емоційний, діяльнісний, творчий). Означені компоненти формуються у процесі вокально-хорової, а також творчої діяльності на заняттях музичного мистецтва.

Перспективи подальших розвідок будуть стосуватися розробки методики формування вокально-інтонаційної культури учнів підліткового віку на уроках музичного мистецтва.

Список використаної літератури:

1. Асафьев Б.В. Музыкальная форма как процесс. Ленинград : Советский композитор, 1971. С. 211.
2. Гумінська О.О. Уроки музики в загальноосвітній школі : методичний посібник. Тернопіль : Навчальна книга : Богдан, 2007. 104 с.
3. Загальні закономірності сприйняття інтонації. URL: http://ni.biz.ua/9/9_17/9_177264_obshchie-zakonomernosti-vospriyatiya-intonatsii.html

4. Лекція на тему: «Хоровий лад» за курсом «Хорознавство». URL: <https://ua.waykun.com/articles/lekciya-za-kursom-horoznavstvo-horovoi-lad.php>
 5. Лехвицький В.В. Музичне виконання як процес інтонування. *Актуальні проблеми історії, теорії, практики художньої культури : збірник наук. праць*. Ч. 2, № 4-5. Київ, 2000. С. 154–157.
 6. Мильштейн Я.И. Исполнительские и педагогические принципы К.Н. Игумнова. Мастера советской пианистической школы. Москва : Музгиз, 1961. С. 40–114.
 7. Савшинский С.И. Пианист и его работа. Ленинград : Советский композитор, 1961. 271 с.
-

Rumyantseva S. The subject matter and structure of vocal and tone culture of adolescent students at the classes of musical art

The article reveals the subject matter and structure of vocal and tone culture of adolescent students at the classes of musical art. In the paper, the author introduces the analysis of actual scientific publications and researches on the issue of the given phenomenon.

To reach this objective, the author used a set of general scientific theoretical research methods: analysis, comparison, generalization of data on the research issue on the basis of scientific psychological, pedagogical and methodological literature.

The materials of the article define such the concepts as “tone”, “intonation”, “intonational pitch”, “culture”, “vocal culture”, “vocal and tone culture”. Historical and philosophical analysis on the issue of tone culture development of students shows that at all stages of human development, music, music education and music culture were parts of the spiritual growth of the individual.

The article also introduces the author’s historical discourse in antiquity, when the term “tone” was just emerging, and in the XIII–XIV centuries, when this term began to appear in the scientific literature. According to the author, an important contribution to the understanding of vocal and tone culture was made by Farabi and John Chrysostom, who emphasized the cathartic significance of music and attached great importance to singing. The author emphasizes that the development of vocal and intonational pitch of adolescent students will contribute to the effective evolution of their musicculture. It is the author’s opinion that having a good ear for music is the basis of the creative work of the performer in the transfer of musical image as the main condition for the education of vocal and tone culture.

The analysis of various sources has allowed the author to confirm the existence of specific and general components of the education of vocal and tone culture of adolescent students at the classes of musical art. Among the specific components the author includes tone, intonation, musical hearing (pitch), vocal intonation; the author adapted the general components to the own research, including: intellectual, need-related and motivational, emotional, activity-related and creative.

Directions for future research will be related to the development of methodology for fostering the vocal and tone culture of adolescent students at the classes of musical art.

Key words: vocal and tone culture, adolescent students, classes of musical art, subject matter, structure.